

majd szinte minden magyar szerző átvette, így *A budapesti egyetemisták és főiskolások...*-ban Borsodi Csaba is, *i. m.*, 49. Wazyk egyébként szép versben ír budapesti élményeiről, amiben Déryt is említi: „Qui tacet clamant”, magyar fordításomat lásd az emigráns *Irodalmi Újság* első számában (1957/1), majd több *Gloria victis 1956* antológiában.

27. Nagy Imrét teljesen meglepte október 23. Aznap jött vissza vidékről, ahol szüreten vett részt, és nem értette, mi történik Budapesten, a Parlamenthez is csak Losonczy Géza és mások ösztönzésére ment el, és mondott rosszul megfogalmazott, rosszul fogadott beszédet. Lásd: Méray Tibor, *i. m.*, 152, 162–165.

28. A telefonhívás körülményeit lásd: *Az én forradalmam*, 37.

29. Tischler János, *Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykori nemzetközi sajtóban*, Budapest, 2006, 185.

NAGY ANDRÁS

Az ENSZ csendje

A VILÁGSZERVEZET FELEMÁS SZEREPE AZ 1956-OS FORRADALOM NYOMÁN – ÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN

1. Előljáróban

Bocsássuk előre: a magyar forradalom leverése nyilvánvalóan a szovjet hadsereg műve volt, ahogy az azt követő megtorlásban is a Moszkva által Budapestre kényszerített politikusok játszottak vezető szerepet. Fontos tudni: az események gyorsasága és a hidegháború szigorú forgatókönyve a kritikus napokban semmiféle közös nemzetközi akcióra esélyt sem adott, efféle a szabadnak ismert világ meghatározó politikusai sem kezdeményeztek, még a létező mozgásterüket sem kívánták kitölteni.¹ ENSZ-haderő nyilvánvalóan éppúgy nem jöhetett volna Magyarországra, mint ahogy az ENSZ-határozatok nem tudták megállítani Konyev marsall hadigépezetét. Annál is kevésbé, mert a kritikus napokban még határozati javaslatok sem próbálták befolyásolni az eseményeket, ennek okait a történeti kutatás feltárta: bizalmatlanság Nagy Imrében, a távoli események átláthatatlansága, majd pedig a szuezi válságban megbomlott nyugati egység elejét vette mindenféle márkás és közös lépésnek.² Mindez egyébként Budapesten is érzékelhető volt, amíg ugyanis esély nyílt a szovjetekkel való megegyezésre – néhány napig –, a magyar kormány nem kívánta ezt a „belügyet” a nemzetközi közösség elé vinni. Amikor vitte pedig, azért tette, mert ezt az utolsó lapot próbálta még kijátszani a vesztesre álló mérkőzésben.³

A magyar forradalom ugyanakkor „nemzetközi ügy” volt a kezdetektől, mert egy nemzet „belügye” azonnal két nemzet ügyévé vált (már ha szovjet nemzetről beszélhetünk, amiről nyilván nem). Ez abból is kitetszik, hogy maguk a szovjetek is nemzetközi támogatást kerestek és találtak brutális beavatkozásukhoz, az éppen Moszkvában tárgyaló kínai pártdelegáció megnyerése éppúgy erre utal, mint a csatlósokkal való egyeztetések, amelyeket Hruscsov pár nap alatt sietve elvégzett, a jugoszlávok dicstelen szerepének meghatározásáért pedig egyenesen Brioni szigetére repült.⁴ Ugyanakkor a világ másik – vagy inkább „harmadik” – felén a nemzetek közösségének mind meghatározóbbá váló része⁵ épp az azokról próbálta

meg kikövetelni szabadságát, függetlenségét, önrendelkezését, akik ezeket az elveket kérték számon a szovjeteken, és akik sokszor nem kisebb brutalitással választottak efféle követelésekre, mint Hruscsov és Konyev – Algériában, Cipruson, Kenyában, illetve 1956 késő őszén Port Saidban.⁶

Körülményes ilyenkor a nemzeteknek „egyesülni”, míg az „egyesült nemzetek” szókapcsolat arra az egységre utalt, amely a második világháborúban kényszerűen jött létre és sarkallta közös fellépésre azokat az államokat, amelyek egyébként igencsak eltérő nézeteket vallottak demokráciáról, önrendelkezésről, konfliktuskezelésről. A belügyek kívül maradtak a szervezetbe történő egyesülésen, hogy cserébe bizonyos normákat közösen alakítsanak ki, fogadjanak el és kövessenek. Ennek eredendő őszintesége persze kérdéses, hiszen azt a Visinszkijt nevezték ki szovjet ENSZ-képviselőnek, aki a kirakatperek főügyészeként szerzett magának igencsak borzalmas „hírnevet”,⁷ és persze az amerikaiak koreai háborúja – amely ENSZ-akciónak indult – sem tartozik a világszervezet fényes lapjai közé. A McChartyánus boszorkányüldözés éppúgy intézményesülhetett az ENSZ-ben,⁸ miként a szovjet hírszerzés is remek pozíciókat találhatott magának az üvegpalotában,⁹ és ezzel már kezdetét is vette történetünk.

2. Remények az ENSZ-ben

Az 1956-os forradalom leverése során az ENSZ-hez fűzött remények nem csak kétségbeesésből fakadtak, de őszinte naivitásból és valamiféle konok pragmatizmusból is, ami azokat a harcosokat jellemezte, akik az órákat számolták, hogy mikor érkezik meg végre felmentésükre az ENSZ-haderő.¹⁰ De a politikusokat is eltöltötte valamiféle bizalom: Kéthly Annát, Bibó Istvánt vagy Király Bélát. Az „Emergency International Force” létrejött a Közgyűlés november 5-i határozata nyomán, hogy sikerrel vegye elejét a további harci cselekményeknek – Szuezen. A robbanékony Közel-Keleten, nagyhatalmak ütközőövezetében, és szovjet-amerikai konszenzussal, hogy semmi kétség se lehessen az érdekszférák újrafelosztásáról a nagy- és szuperhatalmak között.

Amilyen nehéz volna ENSZ-fegyvereseket képzelni Budapestre, annyira azért nem lenne nehéz elgondolni egy ide érkező ENSZ-főtitkárt. Az efféle képzelődés persze történelmietlen, de hát a kortársak is történelmietlenül gondolkodnak általában.¹¹ Ám fegyveresek és főtitkár híján is szerepet vállalt az ENSZ a helyzet rendezésében, mégpedig több szinten és olykor igen hatékonyan. Mielőtt tehát a világszervezet okozta közvetlen és közvetett ártalmakról, cinizmusról, ha nem éppen borzalmas összjátékról szólnánk, idézzük fel, hogy Hammarskjöld helyettese és stábjá már 1957. január legelején Budapesten volt,¹² hogy a segélyszállítmányokról egyeztessen. És mivel növekvő intenzitással áramlott ki a lakosság az országból – a világháború utáni legnagyobb népességmozgás részeseiként – sokan találkoztak az ENSZ segítőkészségével és munkatársaival. A krízis őket is próbára tette, de megoldást találtak az ezrével érkező, nyelveket nemigen beszélő, kétségbeesett – bár többségében fiatal – ember számára, későbbi válságok kezeléséhez is tanulságosan.¹³

Az ellentmondások, majd akésőbbi tragédiák eredője paradox módon New York volt, az üvegpalota és vidéke, a reményektől egyébként egyáltalán nem függetlenül. Csakhogy ezek nem azok a remények voltak, amelyek kivitték az embe-

reket az utcára és fegyvert adtak a kezükbe a világ legerősebb hadserege ellen, hanem ezekkel ellentétesek. Nem csak a forradalmárok reménykedtek ugyanis az ENSZ-hez fűződő lehetőségekben, de régóta és nem is ok nélkül a kommunista titkosszolgálatok munkatársai.¹⁴ Magyarország csaknem egy évtizeden keresztül folyamatosan kérte felvételét a világszervezetbe, ám világháborús szerepvállalása mellett a hidegháború akadályozta sokáig, hogy teljes jogú taggá váljék. Mindaz, ami végül Magyarország 1955-ös ENSZ-felvételéhez vezetett, a Rákosi-féle pártvezetés „munkája” és „sikere” volt, s egy olyan pillanatban következett be, amikor még egyáltalán nem dőlt el, hogy a szeretett vezér egy éven belül Moszkvába szökik vagy éppen megerősödve söpri le ellenfeleit a pályáról.¹⁵

A washingtoni titkosszolgálati központ – terminológiájukban: „rezidentúra” – munkatársai kapták feladatuk korábban a New York-i kapcsolatteremtést, puhatólózást, az ENSZ-felvétel lehetőségeinek felmérését, előnyeinek és esetleges veszélyforrásainak mérlegelését, javaslattevést és kockázatelemzést.¹⁶ A nyugaton szolgáló magyar diplomaták megbízatása és lojalitása sokszor kettős volt, többen titkosszolgálati feladatot is elláttak korábban vagy ugyanakkor, s instrukcióikat is ennek megfelelően kapták a cserélődő külügyminisztereken túl a többé-kevésbé változatlan titkosszolgálati „központtól.” „Arany János” titkosügynök diplomáciai „fedésben” évek óta bejárta az ENSZ-be, kapcsolatot teremtett ott dolgozó magyar emigránsokkal, a jogász „Bertalantól”¹⁷ a karikaturista, majd ENSZ-tévét vezető „Zordid”-ig,¹⁸ a látogatóközpont ajándékboltjának fiatal eladónőjétől a Belgiumból érkezett és Harvardot végzett Héderváry Kláráig ismerkedett és jelentett.¹⁹ Magyarország teljes jogú ENSZ-tagságával létrejött az állandó rezidentúra Manhattanen.²⁰ A titkosügynököknek a hierarchia minél több pontján kellett beépülniük az ENSZ-be, hogy a megszerzett pozíció után további titkos feladatok végrehajtására szolgáljon: hírszerzésre, dezinformálásra, ellenséges elemek felderítésére, megfigyelésre és – akár – likvidálására. Hogy mindez fényévekre volt attól, amiért magát a világszervezetet létrehozták? Nem számít. De ami történt, csakugyan döntő jelentőségű volt: a New Yorkban felvont magyar zászló, a tagság feltételeként elfogadott ENSZ Alapokmány, a nemzetközi élet megannyi további reményt keltő mozzanatával együtt. Mindez előkészítette az optimizmus új korszakát. És benne a forradalmat.

A remény nagyságrendjére pontosan utal, hogy az ENSZ forradalom alatti passzivitása és következetes tétlenkedése sem volt elegendő ahhoz, hogy véglegessé váljék a kiábrándulás. Ez a remény nem csak felemelő volt, hanem makacs, majd pedig tragikus. A retorika az ENSZ-közgyűlés üléstermében egyébként igencsak drámai volt, aminél csak a politikusok pragmatizmusa volt megrendítőbb. A kettő között sajátos összefüggés is sejthető, kifinomultabb retorika talán nagyobb mozgásteret biztosíthatott volna a valóságos cselekvés számára, míg itt a verbális dramaturgiának kellett ellensúlyoznia a praktikus közönyt. Vagy talán annál is többet.

Amikor a szovjetek szétlőtték Budapest fontos részeit, az ENSZ éppen rendkívüli ülést tartott – nem ebben az ügyben. Amikor pedig ezt az ügyet tárgyalták, akkor a világszervezet főtitkára nem jutott el a tárgyalóteremig. Helyettesítése a jugoszláv Dragoslav Proticsra²¹ volt bízva, aki mindvégig beszédesen hallgatott.

Hogy miről hallgattak az ENSZ vezetői, az abból az elemzésből is sejthető, ami a főtitkári íróasztalon november 2-án írta le az addigi magyarországi eseménye-

ket.²² Benne Nagy Imre képtelenségét a kialakult helyzet kezelésére, egymással összeegyeztethetetlen politikai követeléseket, kaotikus eseményeket, gyenge hatalmat és „fasiszta elemeket.” Miközben a világsajtó frissen számolt be a budapesti helyzetről, addig az ENSZ titkársága még december 10-én is²³ „ellenforradalmi erőkről” szóló jelentést készít a főtitkár számára. Retorikája és terminológiája pontosan utal forrására, ám hogy ennek hatása is volt, azt elárulja egy vékonyka dosszié a „lázadók” üzeneteivel, akik ekkor a világtörténelmet is alakították. A fedőlapra kézzel van rávezetve: „H[ammarksjöld] nem tanúsít érdeklődést iránta”.²⁴ A New Yorkba száguldó Kéthly Annával sem sietett találkozni, míg az odaérkező külügyminiszter, Kádár jó embere elfoglalhatja helyét az ülésteremben. A törvényes kormányt képviselő Kéthly a galérián kap helyet, a rövidesen megérkező Mód Péter nagykövét²⁵ pedig folyamatosan és élesen bírálja a világszervezetet annak szószékeről. Bár a magyar mandátumot később felfüggeszti az illetékes ENSZ-bizottság,²⁶ ez nem akadályozza annak, hogy a kádárista propaganda fórumot találjon az üvegpalotában. Az ENSZ 1957 februárjában már beszedi a tagdíjat a magyar képviselettől, s a retorikus küzdelmek és függőben maradó akkreditáció ellenére Budapest jelöltjét nemzetközi alkalmazottként elfogadják.²⁷

Hammarskjöld látogatása maradt volna talán az utolsó remény, ha fegyverekkel nem lehetett megfordítani a szovjeteket, alkudozni talán lehet velük, s ezalatt közelről szemügyre venni az Alapokmányt aláíró két nemzet között a konfliktuskezelés füstölgő romjait. A főtitkár azonban egyre ingerültebb, amikor látogatása szóba kerül, és bár leveleiben még egyezkedni próbál Kádárékkal helyszínről, időpontról, feltételekről – bennfentesek már pontosan látják, hogy valójában nem akar utazni és kész elfogadni a magyar bábkormányfő érveit.²⁸

3. A történelem mint narratíva

Az ingerültség beszédes, hiszen a főtitkár pontosan tudja: felelős Nagy Imréért, aki hozzá fordult kétségbeesésében,²⁹ Maléterért, akinek a feleségét később New Yorkban fogadta, és megígérte, hogy mindent megtesz a férjéért,³⁰ felelős egész hallgatásáért. Valamit kezdeni kell tehát ezzel a felelősséggel – dönt: átruházza. Mégpedig egy jogász-bizottságra, amelyet megfigyelőként küldene Magyarországra,³¹ s amelynek tagjai azután fel is készülnek, vízumért folyamodnak, tanulmányozzák a helyzetet, időpontokat mérlegelnek. Hogy azután rövid úton „visszaruházzák” a felelősséget a világszervezetre, mert a magyar kormány az események közelébe sem engedné őket. Oda talán egyedül a főtitkár juthatna, ahogy jelzik is ezt azok az indiai diplomaták, akik előkészítenék utazását, s akik Kádárt azzal győzködi Hammarckjöld meghívásával kapcsolatosan, hogy ez az ő kormányának az elismerését is jelentené. Kádár azonban elszólja magát: hatalma gyengeségével érvel, a félelemmel, hogy egy efféle látogatás újra talpra állítaná az országot, no és a rá gyakorolt „nyomás” nagyságával.³²

Hetek telnek el, ami korábban még reménytelinek tűnt, többé nem tűnhet annak. Januárban újabb javaslatot tesz a főtitkár, mégpedig egy sajátos „narratíva” létrehozására. Egy különbizottság járjon utána annak, mi történt Magyarországon az elmúlt év végén, készítsen erről jelentést, adja közre, az pedig megalapozná az

ENSZ határozatait.³³ Vagyis: tömeges menekülés, deportálások, rendőrterror, letartóztatások és percről percre romló helyzet egyfelől – s erre adott válaszként krónikaíró kezdeményezés másfelől. Kádár és Hruscsov legfőbb szövetségese azonban ekkoriban Zsukov marsall és az idő, ezt pedig New Yorkban is tudják. És bár a tervek szerint a még üléselő Közgyűlés elé kellene betérjeszteni a jelentést, ugyanakkor már az első lépéseknél érzékelhető, hogy a munka nagyságrendje és a hozzá szükséges apparátus létrehozása, működtetése, eredményeinek összefoglalása és közreadása ezt nem teszi lehetővé. Végül nyolc hónapot kapnak a szovjetek és Kádárék uralmuk megszilárdítására,³⁴ ha valami még visszafordíthatónak vagy enyhíthetőnek tetszett 1957 elején, az az év őszén már nem tűnhetett annak.

A Különbizottság létrehozása is sokféle ellentmondást tartalmazott. Az egyhangúan elnökké választott Alsing Andersen, a dán veterán szociáldemokrata politikus ugyanis – akit bizalmasan maga az ENSZ-főtitkár is korlátoltnak és gerinctelennek ismert³⁵ –, mintha csak céltáblául lett volna kiválasztva a kommunista propaganda számára, amelynek szovjet bajnokai kezdettől fasiszta felkelésnek tartották a magyar forradalmat, beavatkozásukat pedig szívesen indokolták a párizsi békeszerződés rendelkezéseivel.³⁶ Alsing Andersen nem volt fasiszta, de hadügyminiszter volt a nációkkal együttműködő dán kormányban. Parlamenti vizsgálat tisztázta ugyan, de pártja kivonta a belpolitikai forgalomból, s az ENSZ-ben parkoltatta. A testület fölött pedig az a Dragoszlav Protics gyakorolt felügyeletet, aki nagyhatalmi alkuk eredményeképpen egy szovjet főtitkárhelyettes székében ült, elődje is Moszkvából érkezett, utódja is onnan fog.³⁷

A Különbizottság tagjai előbb statisztikai adatokból, hivatalos dokumentumokból tájékozódta forradalom kitörésének kontextusáról, majd pedig az események nyomába szegődtek, és mivel a magyar hatóságok Alapokmány-ellenesnek tartották működésüket, a külföldre távozott menekülteket hallgatták meg, a kétszázezerből módszeresen kiválasztott 111-et. Hármat közülük nyilvánosan,³⁸ 27-et titokban, míg 81-en névtelenül kívántak tanúskodni, félve az őket vagy családjukat, bajtársaikat, barátait sújtó retorzióktól. Hiszen ugyanezekkor és ugyanezeknek az eseményeknek a rekonstrukciójával Budapesten is foglalkoztak: nyomozótisztek a Gyorskocsi utcában, jogászok a főügyészségen, politikusok a pártközpontban. Az ENSZ-vizsgálat májusra befejeződött, a Jelentés júniusban napvilágot látott – a „törvényes” bosszú azonban még hosszú évekig tartott, és intenzitása sem csökkent. A világszervezet által feltárt és összegyűjtött források részletekbe menően, pártatlan fórum előtt rekonstruálták a „népellenes kalandot”, vagy éppen a „fasiszta puccskísérletet,” résztvevőit pedig, ha nem is a nevük, de fontosabb adataik és a forradalomban játszott szerepük alapján azonosítani lehetett, akárcsak társaikat, hiszen ott már nem érvényesült az anonimitás óvatossága.

A magyar kormány folyamatosan és hatalmas apparátussal készült az „ellentámadásra.”³⁹ A tanúk nevének és vallomásaiknak a megismerése annál is fontosabb volt, hogy diszkreditálhassák őket vagy nyomást gyakorolhassanak rájuk, itthon maradt hozzátartozóik révén. És mivel a vizsgálat híre eljutott Magyarországra, sokan onnan is információkat juttattak az ENSZ-hez. Amit ellenséges nagyhatalomnak, kémszervezetet működtető hidegháborús központnak, belügyekbe avatkozó,

amerikai nyomás alatt álló imperialista fiók-ügynökségnek neveztek ugyanazok, akik az épület folyosóin grasszáltak, fogadásokat adtak és részt vettek vitákban.⁴⁰

Ezért volt fontos a vallomástevők védelme, amit a bizottság elnöke személyesen ígért meg minden tanúnak. Történészek és az utókor szerencséjére nagyobb-részt megmaradtak a vizsgálat során keletkezett dokumentumok, nem csak a hivatalosak, hanem a háttér-levelezések, instrukciók és legkülönbébb információk, vázlatok és sajtószemlék is. És hetven órnyi hangfelvétel, magnószalagokon. Fennmaradásuk azért is jelentős, mert a titkosan kezelt iratokat többségében meg kellett volna semmisíteni.⁴¹ Mindez egy fiatal munkatársnak köszönhető, aki tolmácsként és asszisztensként kapcsolódott a Különbizottság munkájába, és folyamatosan gyűjtötte, félretette, őrizte, majd egy jól megválasztott pillanatban „kimentette” az ENSZ-ből az iratokat. Harminchat vizskisládában. Ő volta magyar titkosszolgálatok által „rendkívül csinos és értelmes” jelzőkkel illetett Héderváry Klára.⁴²

Tevékenységeért méltán részesült később kitüntetésben. De vajon miféle elismerést kaphattak azok, akiknek ez nem hazafias hobbijuk volt, hanem kőkemény megbízásuk? És amiből egyáltalán nem történeti kutatás következett, hanem a megfelelő jogszabály alkalmazása az elkövetett – főbenjáró – bűnökért? Kémkedés, hűtlenség, hazaárulás.⁴³ A magyar titkosszolgálatok kezdetől kiemelt figyelemmel követték a Különbizottság munkáját, az ügynököknek minden lehetséges dokumentumot meg kellett szerezniük, hogy azonosíthassák a tanúkat, adott esetben zavart keltsenek és dezinformáljanak. A félelmek és fenntartások ellenére komoly sikereket értek el, elsősorban a biztonsági feltételek hiányából fakadóan, amit folyamatosan és olykor drámaian vetett fel a Különbizottság másodtitkára, a dán Povl Bang-Jensen. Az egyetlen ember, akinek teljes és pontos névsora volt a tanúkról, mivel ő intézte a velük kapcsolatos adminisztrációt – és aki egyedülként érzékelte a rendkívüli kockázatokat. Nem véletlenül került a dán diplomata a kommunista titkosszolgálatok látókörébe, és egész története, majd tragédiája – meghurcolása, elszigetelése, eltávolítása az ENSZ-ből, majd pedig korai halála – pontosan sejteti, hogy ebben a borzalmas mérkőzésben nem ő volt a győztes.⁴⁴

4. Elmarrált esélyek

Statisztikai adatok, történelmi elemzések, majd az események felidézésének legkülönbébb szemszögei – közöttük a hivatalos szovjet és magyar nézőpont rekonstrukciója – helyezte valóságos kontextusába azt a tizenhárom napot, amelynek narratíváját elsősorban a résztvevőktől és szemtanúktól várták. A vizsgálat legfontosabb forrása a tanúvallomások sorozata volt, s a tanúk lassan oldódó félelme ismét csak azoknak kedvezett, akik kezdetektől tudták, hogy az ENSZ semmilyen formában nem képes és talán nem is hajlandó megvédeni azokat, akik bizalommal vannak iránta. A Különbizottság tagjainak érzékelhető szimpátiája a megszólalók iránt megoldotta a nyelveket: volt, akinek órakon át tartott a vallomása, majd visszahívták későbbi helyszínekre, mások megríkatták a sokat látott férfiakat, vagy éppen döbbenettel töltötte el őket, miként lehet valaki fiatal, értelmes és kommunista.⁴⁵ A megőrzött dokumentumokból rekonstruálható a munkafolyamat is, a titkárság vezetője, William Jordan megbízható és fáradhatatlan bürokrataként szervezte a

munkát, míg a bizottság tagjai eleven dialógusban vitatták meg az időközben felmerülő kérdéseket. Mindez nem maradt titokban a különféle „rezidentúrák” munkatársai előtt. És bár a kádári politikai perek dramaturgiája sokban különbözött a Rákosi-féle véres fantazmagóriáktól, de „dramaturgjai” és „rendezői” már nemigen. Hogy az „ávó elevenebb, mint valaha”, azt a nyugati követségek munkatársai jelentették Budapestről.⁴⁶ Kádár az ígéretét itt is megszegte, nem csak az általános amnesztia megvonásában. A megtorlás öngerjesztő folyamataekkorra ugyanis beindult, és míg a forradalom története sajnálatosan és végleg múlt időbe került, ez a működés nagyon is jelen idejű volt. A lezárt eseményeket legfeljebb „elnarrálni” lehetett, a borzalmas jelenben azonban bármiféle nyilvános figyelem, nemzetközi jogi lépés eleven hatóerővé válhatott volna. Ezt érzékelték azok, akik a bizottsághoz továbbították a híreket Magyarországról, amelyek nyomán New Yorkban a „Communications received” feliratú dossziék mind hatalmasabbra duzzadtak. Olyannyira, hogy a titkárság végül nem a kijuttatott információkat, hanem azok listáját körözte a bizottság tagjai között.⁴⁷

A csaknem öt hónapig tartó munka eredményeként maradandó, alapos és nagyhatású dokumentum jött létre.⁴⁸ Kiemelt figyelemmel fordultak a Jelentés felé budapesti politikusok, minisztériumok és különféle hatóságok, mert bár folyamatosan megkérdőjelezték az ENSZ jogát a „belügyekbe” való beavatkozásra – de hát ismerni akarták, és cáfolni. Így feltehetően sehol nem olvasták olyan figyelemmel a dokumentum minden sorát, mint a kül- és belügy irodáiban, a nevet változtatott ávón és a hírszerzés fontosabb központjaiban.⁴⁹ A Jelentés számozott és magyarra fordított példányai pedig már akkor a legfelső vezetés asztalán voltak, amikor Mód Péter még csak felterjesztette New Yorkból a – szavai szerint – „piszkos” dokumentumot. A párt és állam vezetői az érintett minisztériumoknak „szignálták ki” a vonatkozó fejezeteket, a titkosszolgálatok pedig azonosítani próbálták a felhasznált adatok forrását.

„Andersen meséit”⁵⁰ tehát, a gyalázott és propagandának minősített „pamflet” olyan komolyan vették Budapesten, mint sehol másutt a világon. A Politikai Bizottság hosszú és nem kevésbé szenvedélyes vitát folytatott róla,⁵¹ Kádár János a maga ceruzás javításaival véglegesítette a kormány válaszát.⁵² Mindez pontosan érzékeltette az ENSZ valóságos súlyát a magyar politikusok számára – dacára autoritása megkérdőjelezésének, bizonyítékai visszautasításának, sőt büntársi minősítésének. A „bűnügyi” érvrendszer dominanciája szembeszökő: Budapest számára „bűnözők” beszéltek saját bűncselekményeikről, s mindez a korábbi jogerős rehabilitációt is érvénytelenítette: Király Béla ismét csak háborús bűnös lett, Kéthly Anna „népellenes munkásáruló”, Kővágó József pedig konstruált perének újrafelvételekor egyedülként nem kaphatott felmentést.⁵³

És közben Budapesten rettegtek a káderek. Hátukban a Vörös Hadsereggel, körülöttük a romjaiig pacifikált országgal s a működésbe hozott terrorral. Előbb három külügyér turnézta végig a mérleg nyelvének számító fejlődő országokat, hol kisebb, hol nagyobb sikerrel.⁵⁴ A szovjet és kínai elvtársak hathatós támogatásába beletartozott a gazdasági nyomásgyakorlás, a fenyegető „emlékeztetők” kézbesítése, politikai csereügyletek pontos listázása és alkalmazása, vagy éppen érzékeny pontok érintgetése. Magyarországon ugyanekkor a társadalom valamennyi rétegét

egybekényszerítő tiltakozó kampány zajlott, amelynek szomorú vagy éppen szégyenletes epizódjai számosak voltak s egyben abszurdak is – mint Kádár egyszer megjegyezte, senki nem tudja, mi ellen tiltakozik, hiszen a Jelentés a lakosság előtt ismeretlen maradt.⁵⁵

Kevesen sejtették, hogy a csúcspont egyben végpont is. Mert bár a Különbizottságot létrehozó ENSZ-határozat pontosan írta elő, hogy „időről időre” újabb jelentések születessenek, a világszervezet vezetése úgy döntött, hogy ennek elejét veszik.⁵⁶ Hammarskjöld újraválasztás előtt állt, ehhez a szovjet konszenzus nélkülözhetetlen volt. A leszerelés, atomcsend, békés világűr kérdései mind égetőbbek lettek. És míg a Különbizottság tagjai szinte kivétel nélkül folytatni kívánták a munkát,⁵⁷ s az elbukott forradalom magyarországi és külföldi híveibe új erőt öntött az ENSZ-dokumentum – mindez azonnal múlt időbe került. Mint erről a főtávkár sietve tájékoztatta Mód Pétert,⁵⁸ s a lelkiismeretes és lojális William Jordan feladata lett, hogy meggyőzze azokat, akik akartak volna további jelentéseket, hogy ne akarjanak.⁵⁹

Csakhogy a bizalmas körben született és meglehetősen drámai döntés együtt járt annak látszatával, hogy ami elveszett Budapesten, az talán megszerezhető New Yorkban. Nem csak a legyőzöttek hihették, de a győzők is, erre utalt a budapesti hatalom intézményesített rettegése az ENSZ-közgyűlés idején. Teljes rendőri készültséget rendeltek el, titkosügynökök bevetésével, folyamatos kapcsolattartást a karhatalmi központokkal és a belügyi vezetéssel, az egyes kapitányságokat lőszerezéssel, élelemmel és üzemanyaggal látták el, preventív letartóztatások következtek és tömeges telefonlehallgatás.⁶⁰ Géppuskás egységet vezényeltek a külügyminisztérium tetejére, ahonnan a fontosabb iratokat eltávolították – valóságos ostromállapotban várták a New York-i szavazást.⁶¹ Elterjedt, hogy az oroszok már csomagolnak, és mennek haza.⁶² Végre segít az ENSZ.

5. Jelentéstelenség

Segített: a Jelentést megvitató, majd határozatot hozó őszi Közgyűlés ismét elmarasztalta a Szovjetuniót, továbbra is függőben hagyta a magyar mandátumot és egy külön megbízottat rendelt a „magyar kérdés” vizsgálatára és a jelentéstételre. Wan Waithayakon thaiföldi herceget.⁶³ Ha korábban egy „náci” tartotta napirenden a forradalom kérdését, mostantól egy „osztályellenség” fogja. Mégis: az ENSZ „írásba adta” mindazt, ami történt, a reménykedéstől a hitszegésen át a bosszúállás feltérképezéséig, pontos adatokkal és hiteles forrásokra alapozva. 1957 szeptemberében tehát történni kezdett valami, s a terroruralom mélypontján ez a valami rengeteg volt. A Különbizottság titkársága pedig fogadta az információkat: kicsempészett leveleket, külföldre juttatott üzeneteket, nyugati követségek budapesti beszámolóit, folyamatosan figyelték a sajtót, olvasták és elemezték a hivatalos és nem hivatalos forrásokat. Az ENSZ rendkívüli hozzáértéssel gyűjtötte, dokumentálta, rendszerezte mindezt – és nem kezdett vele szinte semmit.⁶⁴

És ennek ismét csak tragikus következményei lettek. A folyamatosan érkező híradásokból ugyanis pontos képet lehetett alkotni a perek és ítéletek növekvő számáról, a fokozódó nyomásról, amit mind a forradalom első évfordulójának kö-

zeledése, mind az ENSZ vitája indokolt. Az is egyértelmű volt, hogy a forradalom vezetőinek nyaka körül szorulni kezd a jogi hurok, ha egyszer valamennyi alacsonyabb rangú résztvevő súlyos, olykor a legsúlyosabb büntetésben részesült.⁶⁵ Brüsszelből távirat is érkezett, az ENSZ-vizsgálat egyik legfontosabb tanújától, Nagy Imre „külügyminiszterétől”, Heltai Györgytől, mégpedig Maléterre vonatkozóan, akinek sofőrje és testőre megszökött, titokban átlépte a határt, és kész volt feltárni az ENSZ előtt mindazt, ami történt. A fontos politikustól érkező sürgős üzenet azonban nem lehetett már több, mint egy tétel a beérkezett információk listáján.⁶⁶

Hiába kérte később a Különbizottság sürgős összehívását a politikai emigráció doyenje, Varga Béla,⁶⁷ hiába továbbította a budapesti amerikai követség rendkívül pontosan a perek listáját, hiába szivárogtak ki rendre és meglepő részletességgel Magyarországról az előkészületek hírei a forradalom vezetőinek tervezett megöléséről, hiába voltak precedensek arra vonatkozóan, hogy nemzetközi nyomásra megváltoztattak halálos ítéleteket. És amikor a magyar külügyi apparátus feladatul kapta a nemzetközi diplomácia és közvélemény finom „szondázását” várható nagy horderejű események előtt, Mőd találkozót kért a főtítkártól és örömmel jelentette, hogy beszélgetésükre semmiféle árnyék nem vetült.⁶⁹

Következhetek hát 1958. június 16-án a nyakcsigolyák, az egy Losonczi Géza kivételével, akinek csak át kellett irányítani a mesterséges táplálás csövét a tüdejébe.⁷⁰ A Külügy készültségben volt – miként a moszkvai, majd budapesti bejelentés után a karhatalom is –, az ENSZ azonban tökéletesen készületlen, mint ezt a napvilágra került dokumentumok pontosan érzékeltetik. A beérkező hírek listáit senki nem nézte át, a Különbizottság tagjai jórészt nem voltak New Yorkban, akik pedig a sebtiben összehívott találkozón részt vettek, azoknak fogalmuk sem volt mindarról, ami ehhez a tragédiatorozathoz vezetett.⁷¹ Egy tiltakozó kommunikét sikerült kiadniuk, míg a legkomolyabb gondjuk az volt, hogy a hercegi különmegbízottal miként lehetne kapcsolatot találni.⁷² És amikor már a nemzetközi felháborodás hatalmassá vált, akkor is csak keresgéltek Wan herceget, Alsing Andersen pedig köszönetét fejezte ki a titkárságot vezető Jordannak a havi rendszerességgel körözött információkért.⁷³ Amit feltehetően ő sem olvasott, és amiből sem ő, sem az ENSZ nem kívánt semmiféle következtetést levonni. Érthető hát, hogy az 1958-as év végével fel is oszlatták a Különbizottságot, különmegbízottnak pedig azt a Leslie Munrót tartották a legalkalmasabbnak a magyar ügy ébren tartására, aki alkoholproblémákkal küzdött, hasonlóan parkolt New Yorkban, mint Andersen, és akinek látványosan nem kívánt az ENSZ vezetése támogatást biztosítani munkájához.⁷⁴ A rendelkezésére bocsátott titkárnő – Héderváry Klára – ideje 95 %-ában másféle feladatokkal van elfoglalva, mint ezt jelezték magyar politikusoknak, főnöke pedig a szovjet főtítkárhelyettes, Anatolij Dobrinyin. A kör bezárult. Az információk még áramlottak a világszervezethez, forrásaik az életükkel játszottak. A retorika enyhült, a „magyar ügy” mind hátrébb csúszott a napirenden, az országot csontig pacifikálták Kádár pribékjei, hogy azután kezdetét vehesse a hullaszagú konszolidáció, s az ENSZ csendjében épülhessen a jeltelen sírokra felhúzott, vidám barakk.

JEGYZETEK

1. A rendkívül gazdag szakirodalomból és forráskiadások közül kiemelném Litván György, Rainer M. János műveit, továbbá – a teljesség igénye nélkül – a következőket: Charles Gati, *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Revolt*, Stanford University Press, 2006.; Mark Kramer, *New Evidence on Soviet Decision-making and the 1956 Polish and Hungarian Crises*, *CWIHP Bulletin*, 1996–97.; Borhi László, *Rollback, Liberation, Containment or Inaction*, *Journal of Cold War Studies*, Fall, 1999.; Békés Csaba, *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996.; Kecskés Gusztáv, *Franciaország politikája az ENSZ-ben a 'magyarügy' kapcsán 1956–1963*, Századok, 2000, 5.
2. Lásd *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963*, szerk. Békés Csaba és Kecskés Gusztáv, Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006., valamint Kecskés Gusztáv, *Az ENSZ Titkárság belső feljegyzései az 1956 őszi magyar válságról*, *Történelmi Szemle*, 2006 (XLVIII. évf.) 1–2. sz., 171–191.
3. Lásd A „Jelcin-dosszié”, szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János, Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1993., továbbá Rainer M. János, *Nagy Imre. Politikaiéletrajz I–II*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996–1999.
4. Lásd a tárgyalásokban részt vevő jugoszláv követ memoárját: Veljko Micunovic, *Tito követe voltam, Moszkva 1956–1958*, Interart, Budapest, 1990.
5. Az úgynevezett „harmadik világ” szerepe az ENSZ-ben – és azon túl – éppen ekkoriban értékelődött fel, különös dialektikában a gyarmati sorból való felszabadulással.
6. A „szuezi válságról” és annak hatásáról lásd Denis Lefebvre *A szuezi ügy* című könyvét és ennek utószavát. Kecskés Gusztáv, *A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom*, Osiris, Budapest, 1990.
7. Andrej Januarjevics Visinszkij (1883–1954) a sztálini perek idején a Szovjetunió főügyésze volt, később külügyi karrierje során népbiztos, külügyminiszter, majd ENSZ-képviselő.
8. Az amerikai „tiszogatások” története igen megrendítő, az FBI egy ideig saját irodát működtetett a világszervezetben (a történet Alger Hiss szerepe miatt igen sokrétű és ellentmondásos, aki az ENSZ alapításában részt vett, később azonban a szovjetek javára végzett kémkedéssel vádolták).
9. Erről szovjet diplomaták és titkosszolgák is írtak, egyebek mellett a disszidált főtítkár-helyettes: Arkady Shevchenko, *Breaking with Moscow*, Alfred A. Knopf, New York, 1985. Illetve a KGB-tiszt Oleg Kalugin, *The First Directorate*. St. Martin's Press, New York, 1994.
10. Egyebek mellett Mikulás Gábor, a mezőkövesdi forradalmárok vezetője is az órákat számolta, meddig kell kitartaniuk az ENSZ-seregek érkezéséig. Lásd az Igazságügyi Minisztérium dokumentumait, MOL, IM 1959 00/4/1959 (Vázlat, 1957. augusztus 9.)
11. Az ENSZ-főtítkár látogatásához fűzött reményekről lásd Endre Marton, *The Forbidden Sky*, Little Brown & Co, Boston – Toronto, 1971, 293. Felmerült, hogy a Dunán – nemzetközi víziúton – érkezzék Hammarskjöld, lásd: UN Archive, DAG 1.1.1.3. Box 184. A hatalom is tartott attól, hogy előzetes értesítés nélkül jöhet Hammarskjöld, ami akár fegyveres ENSZ-beavatkozáshoz is vezethet, lásd Belügyminisztérium, Miniszterhelyettesi értekezlet, 1957. április 10. MOL, XIX-B-1-y / 1. doboz.
12. Philippe De Seynes főtítkár-helyettes (1910–2003) 1957. január 4-én érkezett Budapestre, Arthur Ewing (Európai Gazdasági Bizottság), Pierre Sinard (FAO) és Willi Meyer (Nemzetközi Vöröskereszt) társaságában. Találkozott Kádár Jánossal és más vezető politikusokkal, bár a külügyminiszter-helyettes jelentése szerint igazi célja a gazdasági hírszerzés volt. Lásd Sebes István feljegyzését 1957. október 7, MOL, MSZMP KB Külügyi Osztály iratai, 288 f. 32-1957-7. ő. e.
13. Lásd erről Kecskés Gusztáv kutatásait és tanulmányát, illetve *Egy globális humanitárius akció hétköznapjai* című kötethez írt előszavát. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, TTI, Budapest, 2014.
14. Ennek dokumentumai részben hozzáférhetővé váltak kutatásom számára az ÁBTL-ben (a budapesti központ és a washingtoni „rezidentúra” levelezése 1954. április 14 és 1956. augusztus 20 között). ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII, illetve Á.B.T.L 3.2.6. OL-8-011/XII. Á.B.T.L. Itt mondok köszönetet Szakolczainé Kovács Évának kutatásomhoz nyújtott jelentős segítségéért.
15. Ezt pontosan tükrözi az ENSZ-csatlakozást követő sajtópropaganda.
16. Lásd ÁBTL 3.2.6. OL-011/VIII.
17. „A” levél 1. 1956. január 20. Á.B.T.L. 3.2.6. OL-8-011/VIII. egy beszélgetésről szól, amit „Arany” ügynök folytatott a „Bertalan” fedőnévvel jelzett, magyar származású ENSZ-alkalmazottal.

18. Kelen Imre (1896–1978) magyar származású grafikus és karikaturista, később a meginduló ENSZ-tévé munkatársa. Előbb „Környei” néven próbálták megközelíteni, majd beszervezésére is kísérletet tettek, ekkor a „Zordid” nevet adták neki. Á.B.T.L. Kt-451-62 and K-770/T.

19. Lásd az 1956. január 24-i levelet, Á.B.T.L. 3.2.6. OL-8-011/VIII., amelyben a „Csikós” fedőnevű ENSZ-alkalmazott hírszerzési potenciálját latolgatják (hat nyelven beszél, a látogatóközpont ajándékboltjában dolgozik, a világszervezet biztonsági rendszeréről szolgálhatna információkkal). Több alkalommal is megközelítették az ügynökök, mígnem végleg és váratlanul eltávozott munkahelyéről, címet sem hagyva hátra. Héderváry Klára (1920) a harmincas években hagyta el Magyarországot, előbb Belgiumban telepedett le, majd az Egyesült Államokba utazott. Lásd a róla szóló jelentést 1955. június 18-án, Á.B.T.L. 3.2.6. OL-8-011/XII. Több éven keresztül megfigyelték, ügynököket állítottak rá, előbb „Titkár” majd „Alary” kódnéven tartották nyilván. Á.B.T.L. K-482.

20. Lásd az 1956. január 24-i levelet az ENSZ-misszióba épített rezidentúráról, Á.B.T.L. 3.2.6. OL-8-011/VIII., illetve 1956. július 22-én az ENSZ apparátusban betölthető állásokról. A későbbi „független” szakértő, az egyik ENSZ-osztályhoz küldött dr. Gömöri Edit „Sásdi” fedőnéven a titkosszolgálat ügynöke volt. A „rezidentúra” költségvetése ugyan csak komoly levelezés alapját képezte, lásd például az 1956. április 11-i jelentést, ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII (XII. 16. – III. 31.) a teljes elszámolt összeg 3.223 USD.

21. Dragoslav Protitch (1902–1974) jugoszláv diplomata ebben az időben az ENSZ főtítkárhelyettese. Múltjában homályos folatok voltak, részben a háború alatt viselt tisztségei miatt, részben családi és politikai kapcsolatai révén. Ennek ellenére 1945 után Londonban volt követ, ahonnan az ENSZ-hez került, de Belgráddal jó kapcsolatokat ápolt. Amikor 1955-ben hazájába látogatott, Tito magas pozíciót ajánlott neki a Külügyminisztériumban. Lásd az amerikai képviselőt belgrádi táviratát 315/7-1856. USNARA (United States National Archive and Records Administration).

22. „Note on Recent Political Developments”, United Nations Archive (UNA) S-0188. Lásd még Kecskés Gusztáv, *Az ENSZ Titkárság belső feljegyzései az 1956 őszi magyar válságról*, Történelmi Szemle, 2006 (XLVIII. évf.) 1–2, 171–191.

23. „Note on the Course of the Insurrection”, Butler Library, Columbia University (BLCU) Cordier Papers, DAG 1.1.1.3 Protitch files.

24. „Message from rebel forces”, BLCU, Cordier Papers, DAG 1.1.1.3.

25. Mód Péter (1911–1996) a forradalom alatt a Külügyminisztérium Forradalmi Tanácsának elnöke volt, pálfordulásának indokai még ma sem láthatók pontosan. Maga is áldozata volt az ötvenes évek konstruált pereinek, bár korábban éppen Károlyi Mihály párizsi követ titkáraként dolgozott a titkosszolgálatoknak, és jelentett gyanútlan főnökéről és annak feleségéről.

26. A Nagy Imre-kormány törvényessége külpolitikai szempontból is alapvető jelentőségű volt, lásd MOL, XIX-J-1-J-j 81. doboz. Ugyanakkor egyetlen ország sem szakította meg diplomáciai kapcsolatait a Kádár-kormánnyal – ez pedig „de facto” elismerését jelentette –, amire az ENSZ-ben is hivatkozni lehetett. Mód Péter 1957. január 27-én jelenti Budapestnek, hogy közleményeiket hivatalos ENSZ-fejléces dokumentumokon adja közre a világszervezet titkársága. („A New York-i főkonzulátus iratai”) MOL, XIX-J-24-a. 1. doboz.

27. Az ENSZ titkársága Magyarország tagdíját már 1957 februárjában beszédte (lásd a Külügyminisztérium levelét 1957. február 26-án), és a személyzeti osztályvezető Robertson is elfogadta a magyar jelölt, Kerényi László jelentkezését 1957. március 11-én a Department of Economic and Social Affairs munkatársaként. MOL, XIX-J-24-b 4. doboz (New York 1936–1959)

28. Horváth Imre 1956. november 27-én levelet ír Hammarskjöldhöz, UNA S/0442-0138. „the Hungarian delegation is under the impression that its Government is seriously considering the question of your visit”. A budapesti rádió be is jelentette a látogatás időpontját (december 8.), majd rövidesen meghatározatlan időpontra módosította. A háttérről lásd: A. Rahman, *Magyarország 1956–1959*. Hamvas Intézet, Budapest, 2006. Ugyanakkor a budapesti brit követ, Leslie Fry 1957. január 8-án jelentette Londonnak, FO 371/128666. „The Indian first secretary has disclosed that de Seynes told him that the United Nations Secretary General never wished to come here in December and readily accepted the Hungarian Foreign Minister’s reasons why the visit should be deferred.” A francia követség hasonló értesülésekkel rendelkezett, mint ezt a magyar titkosszolgálatok is pontosan tudták, lásd: „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatban a budapesti francia követség 1957. január 1. és szeptember 15. közötti levelezése alapján”. Á.B.T.L. BM II/2. 1958. január 4. A külügyminisztériumi dokumentációt lásd MOL MSZMP-iratok 228. f 5/2. Hammarskjöld

végző, kétségbeesett és bizalmas válasza az volt: „I fail to see how it could help the Hungarians, but it will harm the office of the Secretary General, me personally.” BLCU Cordier Papers, DAG 1.1.1.3. box 15.

29. Lásd Nagy Imre táviratait a főtítkárhoz: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963*.

30. Lásd a *New York Times* tudósítását, 1957. szeptember 10.

31. Ennek tagjai: Alberto Lleras Camargo (Kolumbia), Oscar Gundersen (Norvégia), Arthur Lall (India).

32. Az indiai diplomaták eljutnak a sztrájkolókhoz a gyárakba, ott vannak a nőüntetésen, nézik a szétlőtt várost, és találkoznak a még szabadlábon levő Rácz Sándorral. Lásd Rahman, *i. m.* Khosla prágai követen túl a szovjetekkel rokonszenvező K. P. S. Menon is kudarcot vallott. India szerepe döntő volt a „harmadik világ” véleményvezéréként is, dokumentációját lásd még: *India és a magyar forradalom. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumából*, szerk. Bethlenfalvy Géza, Argumentum, Budapest, 2006.

33. Az ENSZ január 15-én szavaz a javaslatról, az A/3485-ös számú határozata nyomán jön létre a Különbizottság (Special Committee on the Problem of Hungary), tagjai: Alsing Andersen (dán parlamenti képviselő, a bizottság elnöke), K.C.O. Shann Ausztrália nagykövete a Fülöp-szigeteken, a különbizottság jelentés tevője (Rapporteur), továbbá R. S. S. Gunewardene (Ceylon), Mongi Slim (Tunézia), Enrique Rodriguez Fabregat (Uruguay), hazájuk ENSZ-képviselője, illetve néhányuk washingtoni követ is egyben.

34. „A késlekedés előnyös a számunkra”, jelenti Mód örömmel New Yorkból. Legkésőbb áprilisban tárgyalhatta volna a Közgyűlés a magyar kérdést, de az 1957. április 4-én tartott sajtókonferencián az ENSZ-főtítkár kijelentette, hogy még nem szükséges elővenni az ügyet. MOL, XIX-J-24-a. 1. doboz (A New York-i főkonzulátus iratai)

35. Alsing Andersen (1893–1962) több kormányban viselt miniszteri tisztséget, de 1947-ben lemondott belügyminiszteri posztjáról világháborús szerepe miatt. Ahogy 1957. december 30-i táviratában a koppenhágai brit nagykövet írta, Hammarskjöld „complained privately of Andersen’s lack of political judgment and backbone”, Foreign Office (FO) 371/128689, illetve a brit ENSZ-képviselő szerint a főtítkár tudta, hogy Andersen sosem volt „a strong character”. 1957. december 17-i távirat, FO 371/128689

36. Az 1947-es párizsi békeszerződés megtiltott mindenféle fasiszta politikai tevékenységet Európában, a szovjetek erre a magyar 1956-os forradalom kapcsán többször is hivatkoztak.

37. Az ENSZ főtítkár-helyettesei között az alapításkor kötött egyezségnek megfelelően az úgynevezett Political & Security Council ügyeiben szovjetek kaptak pozíciót. Protics elődei Arkagyij Szoboljev (1946–1947), Konsztantin Zincsenko (1949–1953), Ilja Tyernyicsev (1953–1954) voltak, majd az ő megbízatása (1955–1957) nyomán Anatolij Dobrinyin (1958–1959) vette át a stafétabotot, őt még nyolc további szovjet diplomata követte.

38. Kéthly Annát, Király Bélát és Kővágó Józsefet.

39. Kádár már korai megnyilatkozásaiban jelezte, hogy a magyar külügy stratégiája ne védekező legyen, hanem támadó, a Politikai Bizottság ebben egyöntetűen támogatta. MOL, M-KS 288f. 41. ö. e.

40. Mód Péter, Horváth Imre és mások rendszeres kapcsolatban voltak Hammarskjölddel, míg a hazai sajtóban és politikai „bűnüldözésben” hazaárulás, kémkedés és ellenséges nagyhatalom kiszolgálása volt az alkalmazható és alkalmazott jogi formula az ENSZ-szel való kapcsolatkeresésre, kapcsolattartásra, információk kijuttatására.

41. Az ENSZ iratkezelési szabályzatának megfelelően három évenként selejtezni kell a keletkezett dokumentumokat, amelyek fontosabb része irattárba kerül.

42. A jelentős gyűjtemény előbb a Hoover Intézetbe került (Stanford University), majd az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta Héderváry Klára. Feldolgozása Zichy Mihály munkája, akinek segítségével ezúton is köszönetet mondok, míg a dokumentumok digitalizálását az Open Society Archive (Budapest) végezte. Magam is ott olvashattam, Ivacs Gabriella és Rév István támogatásával, illetve a Visegrád Fund ösztöndíjának segítségével, amit ezúton is köszönök.

43. Az ENSZ-vizsgálat titkosszolgálati feldolgozását lásd: *Ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében*, III. kötet, Á.B.T.L. 3.1.9. V-150352/2. A magyar titkosszolgálatok által megszerzett dokumentumok egyébként *A Magyar ügy* című propaganda-színmű nyersanyagát is képezték, Kazimir Károly és Pálffy József „művét” 1970-ben mutatta be a Thália Színház, benne a tanúvallomások „dramatizálásával”.

44. Bang-Jensen történetét – amely ennek a kutatásnak is kiindulópontja volt – többen elmondták már, lásd: De Witt Copp – Marshall Peck, *Betrayal at the UN*, The Devin-Adair Co., New York, 1961.,

Bo Lidegaard, *Den Højste Pris, Povl Bang-Jensen og FM 1955–1959*, Linhardt og Ringhof, Copenhagen, 1998. (magyarul: *A legmagasabb ár*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2000.); Nagy András, *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben*, Magvető, Budapest, 2005. Amerikai szenátusi vizsgálat is folyt a dán diplomata szerepéről és rejtélyes haláláról, lásd: *The Bang-Jensen Case*, United States Senate, Washington, D.C., 14 September 1961.

45. Heltai György „X” tanúként 1957. március 12. 14. és 15-én tette meg vallomását, 118 gépelt oldal terjedelemben. Magos Gábor „XXX” tanúként 1957. április 15-én vallott, 41 gépelt oldalnyi terjedelemben, majd becsatolt egy levelet, amelyben további kérdéseket tisztázott, lásd Héderváry Collection, OSA, OSZK Kézirattár, Fond 523. 7. Tk /102–106. A londoni tanúk között volt Ignótus Pál, Pálóczi-Horváth György, Zádor Pál, többen közülük jól beszéltek angolul.

46. Hogyaz ÁVH jobban virágzik, mint valaha („is more flourishing than ever”) azt a francia követtség is jelentette 1957. március 27-én, lásd Héderváry Collection, OSA, OSZK, Kézirattár, Fond 523. 2. Tk / 20. A névleg feloszlattott ÁVH számos hivatalos dokumentumban 1956 után igencsak apologetikusan szerepelt, utalva „megtisztulására”, tagjainak hősiességére az októberi napokban stb. Lásd például a bécsi követségnek küldött 1957. április 26-i levét, „A bécsi követség iratanyaga” MOL, XIX-J-36. 13. doboz.

47. Jordan 1958. május 15-én küldött utasítást Hámori Lászlónak, kétféle levéltervet kérve, annak megfelelően, hogy bekerül-e a listákba vagy sem. (Ez tehát arra utal, hogy számos levél és üzenet még nem jutott a Különbizottság elé.) Lásd: Hedervary Collection, OSA, OSZK Kézirattár Fond 523. 13. Tk / 204.

48. *United Nations Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, General Assembly, Official Records, Eleventh Session, Supplement No. 18. (A/3592) New York, 1957.

49. A Külügyminisztérium fogta össze a munkát, s csaknem másfélszáz oldalban utasította vissza a Jelentés állításait. Az Igazságügy-minisztérium is jelentős szerepet kapott, a nemzetközi jogban járatos Eörsi Gyula irányításával, lásd az 1957. augusztus 9-i vázlatot, MOL, IM 00/4/1959. A Hadügyminisztérium a katonai jellegű adatokat cáfolta, lásd a Hadtörténeti Levéltár 1956. 8. gyűjteményét, 202–221 folio. A Belügyminisztérium Biszku Béla vezetésével koordinálta a belpolitikai jellegű kérdések megválaszolását, illetve a titkosan szerzett információk felhasználását, lásd a PB ülésjegyzőkönyvét, 1957. július 30., MOL, MSZMP iratok M-KS 288f. 5/37 ó.e.

50. Lásd a külügyválasz-tervezeteket, majd ennek lenyomatát a *Népszabadság* sajtókampányában, MOL XIX-J-1-j 56. doboz

51. Münnich Ferenc, Marosán György, Kádár János és mások meglepően éles és szenvedélyes nézetkülönbségeiknek adtak hangot. MOL, M-KS 288f. 41. ö. e.

52. Lásd MOL, XIX-J-1-j 56. doboz

53. Kéthly Anna hosszú éveket töltött börtönben, ahol „beismerte” bűneit, Kővágó Józsefet ugyan csak konstruált vádak alapján ítélték el, melyet társaira nézve hatályon kívül helyeztek 1957. augusztus 21-én, de rá nem vonatkozott, mivel illegálisan elhagyta az országot. Lásd MOL, XX-10-k 52465/1957. Két évvel később maga a miniszter akadályozta meg rehabilitációját, lásd Nezvál Ferenc levelét 1958. május 23-án, MOL, XIX-E-1-v 2. doboz. Király Béla rehabilitálása (aki előbb részt vett a kommunista hadsereg megszervezésében, majd koholt vádak alapján halálra ítélték, de nem végezték ki) már 1953-ban megkezdődött és 1956. október 29-én jogerősen befejeződött, amit 1957. április 18-án Ledényi Ferenc, a Legfelső Katonai Tanács bírójának hatályon kívül helyezett, lásd MOL, Kb.T. 014/1952/53. A titkoszolgálatok igen erőteljes és nem egy szempontból sikeres akciót hajtottak végre diszkreditálására és megrágalmazására (ehhez ügynökeik és dokumentumaik is bőségesen voltak), lásd Á.B.T.L. Király Béla 1525/1. 1525/2.

54. Szarka Károly, Péter János és Rácz Pál számos országot meglátogatott, Egyiptomban, Indiában és Ceylonon legfelső szinten fogadták őket, de Tunéziában (amelynek képviselője a Különbizottság tagja volt) semmilyen szinten sem. Dokumentumait lásd MOL, XIX-J-1-j 116. doboz

55. A gondosan megszervezett „spontán” kampány a társadalom valamennyi rétegét átfogta, parasztoktól a forradalmi Csepel munkásain keresztül papokig és tudósokig, ismert epizódja volt az írók tiltakozása az ENSZ-vizsgálat ellen.

56. Az ENSZ vezetése és a Különbizottság titkársága, illetve jelentéstevője közötti levelezést lásd a Bang-Jensen-iratanyagban, OSZK Kézirattár Fond 413. 66. doboz

57. Lásd a Közgyűlés-határozatát: 1132 (XI) 1957. január 10., amely egyértelműen több jelentésre utal, illetve a Különbizottság dokumentumát: „Future Work of the Committee”, 1957 április 9-én,

Héderváry Collection, OSA OSZK Kézirattár Fond 523. 1. Tk / 1. A ceyloni Gunewardene – bár keményen kritizálták odahaza –, kijelentette, hogy folytatni kell a munkát, az elnök, Andersen is hasonló véleményen volt, és a tunéziai Mongi Slim is, mint a forrásokból kitűnik. Lásd még: UN. BLCU UN Archive, DAG 1.1.1.3.

58. Lásd MOL, XIX-J-1-j 55. doboz

59. Ennek dokumentumait lásd Bang-Jensen-iratanyagban, OSZK Kézirattár Fond 413. 66. doboz.

60. A készülség elrendelése 1957. szeptember 5-től a Belügyminisztériumi parancsgyűjteményben olvasható, 43. Számú parancs, MOL, XIX-B-1 31. doboz

61. Lásd: „Külügyminisztériumi vezetők iratai” MOL, XIX-J-1-n 72. doboz

62. A hangulatjelentéseket és egyéb forrásokat feldolgozta Poór Edit – Cseh Gergő Bendegúz, *Az ENSZ és Magyarország 1957*, Társadalmi Szemle, 1995/5, 88.

63. A Közgyűlés 1957. szeptember 14-én fogadta el a Jelentés nyomán határozatát, ahogy a magyar diplomaták ezt jelentették is Budapestre, MOL XIX-J-1-j 55. doboz

64. A hatalmas iratanyag a Héderváry-gyűjteményben magába foglal jelentéseket, sajtószemléket (a nyugati és keleti sajtóból egyaránt), diplomáciai csatornákon kijuttatott híreket, leveleket, hivatalos kommunikációkat stb. Szerepel közöttük a kivégzettek ezres nagyságrendjéről szóló tudósítás, de ott vannak az amerikai követség információi is, akik a bírósági tárgyalóteremek ajtaján kifüggesztett adatokat rögzítették és továbbították (vádolt, a vád tárgya, időpont stb.). Ezeket később hatalmas táblázatokban összegezték, hogy képet alkossanak a magyarországi bosszúállás valóságos méretéről.

65. Az egyik legpontosabb összegzés szerzője Lord Hartley Shawcross (1902–2003), a nürnbergi per egykori ügyésze, aki az ENSZ Különbizottsága előtt is vallomást tett. 1957. június 21-én összefoglalta a magyarországi jogi bosszúállás elképesztő adatait, hozzátéve „system of legal repression is continuing and increasing... more than twice as many persons have been tried in the past months than during the first four months after the revolution.” Utalt a súlyosbodó ítéletekre, a törvények változására és a kivégzésekre. Lásd: Héderváry Collection, OSA, OSZK Kézirattár, Fond 523. 3. Tk / 38. A londoni magyar követség erről szóló jelentését 1957. június 27-én lásd: MOL, XIX-J-41-a.

66. A drámai üzenet megjelölése: „Item 34.” „Cable dated 6 August 1957, from Mr. George Heltai suggesting the hearing of a witness by the Committee”. BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Trevelyan files. Mivel a Különbizottság már nem hallgatott meg tanúkat, ez tovább gyengítette a „34. tétel” jelentőségét.

67. Az úgynevezett „List of Communications” egyik tétele lett Varga Béla kérelme sürgős találkozóra összehívására 1958. május 14-én – vagyis csaknem napra pontosan egy hónappal a kivégzések előtt. Lásd: Héderváry Collection, OSA OSZK Kézirattár Fond 523.3. tk /36.

68. A halálraítélt Gáli József és Obersovszky Gyula ennek köszönhette az életét.

69. 1958. április 20-án találkozott Mód Hammarskjölddel, a találkozó légkörét jellemzi, hogy a magyar ENSZ-képviselő meghívta a főtítkárt Magyarországra (1958 nyarára). Hammarskjöld udvariasan kitért a meghívás elől, sűrű elfoglaltságaira hivatkozva, lásd MOL XIX-J-1-j 209. doboz.

70. Losonczi Géza 1957. december 21-én meghalt a börtönben, de csak ekkor jelentették be.

71. 1958. június 21-én a Különbizottság kommunikét adott ki, Ronald Walker ausztrál képviselő megfogalmazásában, aki a Rapporteur Shannt helyettesítette, Meinstrop dán diplomata Andersen helyét foglalta el, Corea volt Gunewardene helyén, Kedadi pedig Slimén. Elítélték az elnyomást és a kivégzetteket a „remény jelképeinek” nevezték, lásd Héderváry Collection, OSA OSZK Kézirattár Fond 523. 3. Tk / 37.

72. Fabregat és Slim aggodalmát fejezte ki, miért nem volt a Különmegbízott a Különbizottsággal kapcsolatban, és miért nem tett többet a forradalom vezetőinek megmentéséért. Andersen válaszában „rendkívül szerencsétlennek” nevezte, ha azt a benyomást keltenék, mintha konfliktus lenne Wan herceg és a bizottság között. Lásd: „Provisional Summary Records of 78th and 79th Meetings of the Committee,” 1958. július 16 és 17., Héderváry Collection, OSA, OSZK Kézirattár Fond 523. 3 tk / 36. Végül 1958. július 17-én (a kivégzések után bő egy hónappal) érkezett meg Wan herceg távirata a Különbizottsághoz, nagyra becsülve annak munkáját, lásd „Provisional Summary Record of the 80th meeting”, Héderváry Collection, OSA OSZK Kézirattár, Fond 523. 3 tk /37.

73. 1958. július 1-én a Különbizottság ülésén Jordan azt állította, hogy a havi összefoglalókban minden fontos információ benne volt a sajtóhírek és különféle jelentések alapján, de nem voltak információik a titkos perekéről és kivégzésekről, lásd Héderváry Collection, OSA, OSZK Kézirattár Fond 523. 12. Tk /19. Ugyanakkor a dokumentumok ennek az ellenkezőjét bizonyítják, egyebek mellett egy 1958. ja-

nuár 18-i távirat Maléter titkos peréről, Losonczi Géza bebörtönzéséről, Szilágyi József és Gimes Miklós sorsáról. 1958. július 2-án Andersen melegen gratulált Jordannak és munkatársainak „a remek havi összefoglalókért” lásd Hédeváry Collection, OSA OSZK, Kézirattár Fond 523. 3tk /37.

74. Mód 1959. április 7-i látogatása során Hammarskjöld elmondta, hogy „az ENSZ Titkárság nem tulajdonít különösebb jelentőséget Munro megbízatásának”, és ennek megfelelően nem is támogatja munkáját. MOL, XIX-J-1-j 231. doboz. Lásd még az 1960. június 4-i jelentést („Külügyminisztériumi vezetők iratai”, Péter János) MOL, XIX-J-1-n 53d. doboz. 1959. május 20-án Dobrinyin jelezte Módnak, hogy az egyetlen embert, aki a magyar ügyön dolgozik, más területre irányította át. „A New York-i főkonzulátus iratai” MOL, XIX-J-24-a. 6. doboz.

